

МОТИВ САМОТНОСТІ В ЛІРИЦІ МИХАЙЛА ОРЕСТА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Випуск 19.

УДК 821. 161. 2 – 1 «19» М. Орест

Козак М. Мотив самотності в ліриці Михайла Ореста; 12 стор. Кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню екзистенційних мотивів у збірках М. Ореста «Луни літ» та «Душа і доля». Увага зосереджується на аналізі поетики творів, з'ясуванні провідних екзистенційних категорій: самотності, несвободи, туги, страху, відчаю.

Ключові слова: самотність, провіденціалізм, межова ситуація, поетика, неокласицизм.

Summary. The article deals with the existential study of M. Orest's the books of poems «Echo of years» and «Soul and fate». The attention is concentrated on the poetic interpretation, on the clarification of the basic existential categories: solitude, unfreedom, nostalgia, fear, despair.

Key words: solitude, providentialism, poetics, boundary situation, neoclassicism.

Життєва доля М. Ореста, як і багатьох митців, що почали свою творчість у 30-ті роки ХХ ст., склалася драматично. Він пережив два ув'язнення, чотири роки відбув у тюрмах і таборах.

Непростим був і шлях його творів до читача. М. Орест ревно боронив суверенність поетичного слова, в ситуації вибору між писанням на злобу дня і неприсутністю в просторі української поезії вибрав останнє. До Другої світової війни в Україні було надруковано лише кілька перекладів М. Ореста. Трагізм долі митця, поглиблений через арешти, ув'язнення, призвів до того, що майже всі його поетичні здобутки були знищені, втрачені. Перша збірка «Луни літ» побачила світ, коли поетові було вже 43 роки. До неї увійшли твори, написані в 30-ті роки і відтворені М. Орестом з пам'яті. Перед ним стояло надскладне завдання: відновити не тільки свої знищені вірші, але й недруковані твори улюбленого брата М. Зерова. Світова культура, мабуть, не знала такого феномену.

С. Гординський, який особисто знав М. Ореста, згадує про цю складну відповідальну роботу: «Сам Орест з'явився у Львові, якщо може собі пригадати, в різдвяний понеділок 1944 р., в неозначеного кольору дреліховому і полатаному одінні, з перев'язаною мотузкою валізоподібною скринькою. ...В мене була тоді вільна кімната, в якій перед тим жив упродовж кількох місяців Аркадій Любченко, і в ній примістився Орест. Він багато читав недоступних йому до того часу книжок, а ще більше сидів годинами, як стовп, думаючи і відтворюючи свої і свого брата вірші» [3, с. 218-219].

Готуючи до друку свою першу збірку «Луни літ», М. Орест так пояснював її назву: «...Я вважаю, що збірка поезій повинна бути об'єднана за певною тональністю духовно-емоційного порядку; цієї єдності в збірці нема, бо вона являє собою вибір з усього написаного протягом 10-11 років, написаного під різними знаками душі. (Я вжив слово «вибір» – це неправильно: збірка являє собою майже все те, що я зміг відновити в пам'яті або розшукати). Назвою збірки я хочу сказати, що вона взагалі відбиває досвід душі в різні періоди, а для більшої організованості я розбив власні речі на два цикли. Хочу думати, що душевні межі між ци-

ми циклами будуть відчутні... Вірші, позначені 1939 роком, складені в тюрмі» [3, с. 217-218].

Перебування в межовій ситуації, трагічні обставини життя, еміграція зумовили сумну настроєву тональність збірок. На думку К. Ясперса, «людину як таку охоплює страх, викликаний тим, що вона не може жити відірваною від своїх джерел» [11, с. 327].

Ю. Бондаренко стверджує, що «національна константа відіграє провідну роль у формуванні духовної постави особи, тому відчуття закинутості посилюється й тоді, коли герої усвідомлюють трагічні реалії національного буття від них не залежні» [1, с. 66]

Збірка «Луни літ» відкривається віршем «Я вернувся до тебе, Отчизно моя». З високою драматичною напругою тут звучить мотив повернення мандрівника до рідної землі. Саме удама, «пахне ласкава земля ароматами віків». Ліричний герой відчуває тяглість, безперервність традицій, зв'язок з пращурами. В його душі панує просвітленість, спокій після втоми життєвих доріг. Але вже наступні твори змальовують весь жах існування людини, закинутої в простір несвободи, граничної межі, самоти і туги. Це підтверджує теза І. Василюшина про те, що «...в основі екзистенційного мислення лежить вроджена схильність письменницького бачення світу, тобто зосередження на «вічних загадках» життя та смерті, осмислення дійсності через її напружене переживання (дійсність трактується як «існування» трансформоване через внутрішнє «я») [2, с. 72].

Мотив самотності звучить упродовж усієї збірки М. Ореста в різних тональностях, набуває відмінних семантичних відтінків. С. Єфремов, досліджуючи поезію Лесі Українки, приходиться до висновку, що існує два роди людської самотності: «Самотність як психічна потреба, як спосіб одпочити душею на самоті, кинути без перешкоди погляд на своє внутрішнє «я» дуже odrізняється самою натурою своєю від самотності як гіркої долі людини, що живе на людях, але чужа їм, незрозуміла їй далека» [4, с. 211]. Другий тип у психології називають «прилюдною самотністю». Обидва типи самотності присутні в поезії М. Ореста.

У вірші «Бачу голе і пустельне поле» просторові контури світу нечіткі, розмиті, кольори тьмяні, нежиттєві. Автор зупиняє свій погляд на «голому і пустельному полі, де бовваніє тільки самота». Для увиразнення абсурдності існування поет застосовує прийом заперечення: «тут ніколи не росли жита, не лунала радість копита». Це загерметизований хронотоп, руху немає, час застиг: «В полі оселилась тільки втома, тільки самота», «небо сіре, нахололо», яке «ніколи не знало грому» [6, с.15].

Мотив самотності в поезії М. Ореста тісно переплітається з мотивом минулості часу. У вірші «Вгорнулись парки і сади у шати млисті» вчуваються ремінісценції з Еклезіяста про суєтність, марнотність всього сущого:

*Минає все, як ясний дим, -
О тлінний світе* [6, с.16].

Є в М. Ореста й вірші, в яких звучать провіденційні мотиви, пересторога перед майбутнім як для самого поета, так і для всієї нації.

Вірш «Я пісні Отчизни слухаю» має епіграф з народної пісні «Ой з-за гори сніжок летить, у долині козак лежить». Як зізнавався сам письменник, «ця пісня має надо мною велику сугестивну силу» [3, с. 217]. Пісні Батьківщин звучать для ліричного героя «тугою, тихою тугою». Алітерація звука «т» посилює відчуття втрати і смутку. Він серцем відчуває напередзаданість, накресленість своєї життєвої долі:

*Судилось мені загинути,
В полі скінчити життя,
і потім душею полинути
в тихе пісень забуття* [6, с.16].

Грізна пересторога звучить у поезії «У книзі старовинній я знайшов». Звернувшись до біблійної символіки, поет малює апокаліптичну картину буття світу, вказує на лиховісні ознаки: «дерева не цвіли», «зникали квіти», «погрозило падали ватри». У ці часи «невпевненості й сум'яття» з'явилися лжепророки між народом – «жорстокі, владолюбні й підступні». На країну опустились голод, чума, мор. «Люд безумілий» святині нищив, «останні мудреці пішли в пустелі», де молились і чекали «Кінця Речей», але «ватага дика» їх знайшла і за намовою поводитирів убила «обранців мудрості». Ці легко впізнавані картини вказують на трагічну ситуацію, що склалася в Україні в 30-х роках минулого століття за часів репресій і колективізації. М. Орест навмисне не показує майбутнього, перериває на півслові «старовинний рукопис» і роздумує над тим, що це було: «Грізна пересторога... і чим закінчилась гідна дива повість?» Митець залишає це питання відкритим, змушуючи кожного пережити кінець історії, домислити сюжет, зробити свій вибір.

До профетичних віршів можна віднести й поезію «Загине світ!». Одвічна боротьба хаосу й світової гармонії закінчується перемогою зла:

*О бідне, бідне серце! Безліч літ
Ти билось марне з темрявою злою
І марне в ній росло злотний мід* [6, с.60].

Особливо драматичною є самота у поєднанні з несвободою. У віршах, написаних у тюрмі, відбита туга, страх перед майбутнім: безсенсовість існування, болісне відчуття екзистенційної порожнечі, холод, зима, горе. За спостереженням В. Пахаренка, «герой екзистенційних творів – людина, заглиблена в себе, самотня, відчужена від світу, непристосована до тут-і-теперішнього життя...» [7, с.15].

У поезії «Замети, глибокі замети» домінує тужливий настрій – снігами заметене мовчання і печаль поета. Мотив напередзаданості долі проривається у сповнених суму й відчуття трагізму рядках:

*Умреш ти в безликій пустині,
І твій передчасний загин
Оплаче на білій рівнині
Тужливе витьтя хуртовин* [6, с. 20].

Майбутнє у віршах М. Ореста постає в образі темної пущі, по якій бредє людина, шукаючи надійного берега. Ліричний герой звертається з пристрасною молитвою до духовного універсуму – «серця світів» з благанням:

*... підійми
Мене із безодні страшної,
Безодні убивства і тьми!* [6, с.21].

Важкі реалії тюремного життя згадані тільки в сонеті «Прекрасні дні в минулім потонули». Твір побудований за класичним законом сонетного жанру. Спочатку йде розвиток тези про прекрасне минуле. Холодна реальність тюрми, замкнутого світу, де дійсність звужується до квадрату вікна, чорних ґрат, залізних дверей, розгортається в антитезі:

*Враз барви щастя гаснуть. У пільмі
Квадрат вікна біліє. Чорні ґрати,
В залізні двері. Тиша. Я – в тюрмі* [6, с.21].

В останньому терцеті звучать палкі благання ліричного героя:

*О духи! Я не хочу тут конати,
Я – волі син. Порвіть пагубну сіть!
Я плачу, я благаю: допоможть!* [6, с. 21].

У минулому залишилися «серця сонячні хорали», все забуто: і мислі, і слова; попереду ліричного героя чекає «тяжка, сувора путь», вказана долею – «чорною булавою».

Самотність, зневіру і відчай посилює в поезії М. Ореста і топос міста. Ліричному героєві не вдається знайти гармонію, порозуміння у цьому творінні цивілізації. Місто поета, як правило, знелюднене, знеособлене, люди неначе відгороджені мурами один від одного. Митець творить картину ночі й фокусує нашу увагу на конкретному будинку. Нічне світосприйняття, за спостереженням Е. Соловей, «близьке до екзистенціалістського: воно гранично загострює відчуття тотальної непоправної самотності людини в нетрях світу» [8, с.132]. Нічна тиша робить більш відчутними шелести, звуки. Крізь безсоння ліричний герой чує, як у ринві шарудить, збігаючи, вода, як гризуть стіни миші. Місто постає як затиснутий герметичний світопростір, воно позбавлене духовності, не зігріте теплом:

*І відчуваєш ти крізь нерухомість мурів,
Як тане і мовчить холодний, мокрий сніг*

*Як чорні паркани здригаються понуро
І втому стережуть безсонних злих доріг*
[6, с.16].

Людина і місто постають як дві байдужі, навіть ворожі одне до одного субстанції. Предметно-зорова конкретика і пластика міста передана за допомогою метафор: «*уже не гладить надвечірній промінь цегляних тротуарів жовтизну*», «*зорить, розсунувши назустрі віти, Велика скука жовтих ліхтарів*». У цьому непривітному світі людина виглядає загубленою й нікому не потрібною, мовчазною стомленою істотою, біля якої поблизу тільки «*розрослі тіні*» та «*коцава стіна*».

Барви нічного міста ще більше згущуються у вірші «Як чорний корабель, у місто ніч впливає». Жовті, нежиттєздатні кольори змінюються на темні, що породжує почуття страху, відчаю. За допомогою зорово-психологічних картин («*чорного корабля*», «*чорних вод*», «*покірних вулиць*», потужного зла, що тріумфує), автор показує розпач людини перед могутнім мороком. Тільки молитва, як тонка свіча, протистоїть цьому вселенському злу:

*О смертний часе мій! Уже недовго ждати!
Потужне зло залле свічу мою й кімнати*
[6, с. 60].

Образ свічі належить до лейтмотивних у ліриці М. Ореста. В останній, виданій посмертно, збірці «Пізні вруна» ліричний герой сподівається, що душу може врятувати тільки потужна енергетика світла:

*Душа заблукала в полоні дощу
З полону дощу як ти вийдеши, душе?
Для чого підносиш в туманах свічу?
Свічу ту лиш чудо тобі збереже* [6, с. 195].

Почуття самотності, чужини підсилюється в ліриці поета розлукою з коханою. Він звертається до біографії Петрарки, прагнучи збагнути величчя кохання, яке не здолала навіть смерть. Тільки з приходом ніжного почуття італійський поет зумів приборкати «*тяжкий полон самотності*», відчув усю повноту буття, де немає місця тузі, відчаю. Та щастя тривало тільки мить:

*Вона умерла. Світич виднокруга
Утратив він – і загніздилась туга
Між віт його життя, пониклих віт* [6, с. 35].

Екзистенційне наповнення має в М. Ореста й образ часу-злудія, який обкрадає і дух, і серце. Він уперше з'являється у вірші під назвою «2 жовтня 1943». Ліричний герой не встиг зібрати свій життєвий урожай, досягти «полудня»: «*Минули трави, червень і погоди, Мені не знати навіть і отав*» [6, с. 61]. М. Орест полемізує з Ф. Тютчевим, який писав: «*Счастливы, кто посетил сей мир В его минуты роковые!*» [9, с.62]. Він емоційно заперечує цей афоризм, стверджуючи: «*Нещасний, той, хто світ земний одвідав В його фатальні, демонічні дні*» [6, с.61].

С. Гординський підкреслював, що світогляд М. Ореста був наскрізь песимістичним. А в одному з листів поет зізнався: «Якби можна було вибирати, то я не приходив би у цей світ» [10, с. 15]. В. Пахаренко, досліджуючи феномен людини, яка

в силу тих чи інших обставин мусить зректися повноти буття, пише: «Реакцію душі на несправжнє існування окреслюють як **відчуття екзистенційної порожнечі** (виділ. авт. – М. К.). Людина у такому стані зазвичай із жахом переживає безсенсовість свого існування, нездійсненність чи нездійсненність своїх давніх світлих ідеалів...» [7, с.7].

Образ «*мертвого жнива*», «*життя неплідного*», «*колоса пустого*», «*безпаростного зерна в ослабленій руці*» надає особливого трагізму існуванню людини, яка не може реалізувати свій духовний потенціал:

*Зором погаслим
я поле життя свого оглядаю:
Колос пустий,
а проте жнець мовчазний і блідий
Косить уперто
з камінним обличчям жито неплідне
Женче суворий, не я винен, що колос пустий*
[6, с.64].

Ці думки, безперечно, були навіяні як власною історією життя, так і долею тисяч митців, що загинули в умовах більшовицького терору.

Автору гірко, що він не знаходить у теперішніх днях спокою і миру. Митець малює інфернальну картину життя світу:

*Покинули землю і правда, і диво -
І людське життя тече,
Злочинне і дике* [6, с. 61-62].

Душа ліричного героя щемить і печалиться «*по чистих братах і вельможній еліті*». Очевидно, йдеться про непоправні втрати, яких зазнала українська духовність в роки радянських перетворень. Цю неповноту, порожнечу в культурному просторі не подолано й донині.

Ю. Бондаренко, відзначаючи екзистенційні чинники розвитку культури і суспільства, наголошує: «До визначених світовим екзистенціалізмом факторів фізичного та психологічного пресингу на людину (війни, тоталітарні режими тощо) додається ще один, суто національний, – українське національне минуле. Нести на собі психологічний тягар належності до битого народу нестерпно, тому що, з одного боку, ганебно, а з другого – страшно повторити долю попередніх поколінь» [1, с.66].

Фактор екзистенційної заблокованості, неприсутності, непрочитаності гнітив поета М. Ореста зізнався, що своїх справжніх поціновувачів поезії на еміграції він може перелічити на пальцях однієї руки.

Екзистенціалізм вирізняється особливо гострим відчуттям бачення трагічного. В Ореста ця трагічність переплітається з іншими тужливими настроями, посилюючись від вірша до вірша. І хоч суб'єкт лірики поета благає: «*О Боже, збережи Для радості Нерадісний мій дух*», хоч він є шукачем гармонії, але де її знайти в цьому розтерзаному злом світі?

«*Понурий жах*», самота, утома, «*п'ятьма німа*», мовчання, печаль, «*душа осліпла*», «*тяжка, сувора путь*», страх – основні екзистенційні категорії лірики М. Ореста.

Центральним у збірках «Луни літ» та «Душа і доля» є образ мандрівника, котрий включає в себе широке поле семантичних трактувань. Насамперед – це мандрівник, взятий із середньовічної європейської літератури. Лицарі, що шукають священну чашу Граалю, символ досконалості й гармонії. Інший символічний образ – мандрівника, блудного сина, що прагне повернутися додому. Третя іпостась мандрівника – це людина, стомлена життєвими перипетіями й негараздами.

Пошук сенсу буття в цьому самотньому, не-радісному світі чи не найповніше втілюється у вірші «Граль». Суб'єкт лірики М. Ореста відчув у собі мудрість і спокій, пізнав потаємні закони природи, але так і не знайшов шлях до храму, не розгадав таїну святої чаші:

*І в думи мої і надії,
Ясна заплелася печаль:
Хто скаже, де золотіє
Світлич небесний, Граль?* [6, с. 44].

У поезії «Мандрівний лицар» герой покидає замкнений простір, що «душу гнав в тісне і мертве коло». Після пережитих лихоліть він відчуває спокій і мудрість, насолоджується самотністю:

*І в тиші літа голос самоти
Бринить ласкаво і без тяготи
І кличе в безмінені і безкрає* [6, с. 57].

Ритуальне, магічне закликання весни звучить у поезії «Весно, прийди!». Вишуканий алітераційний малюнок звука «р» передає пружне, пристрасне благання душі: «Хай дару твого животворча, божественна щерть скорботу поборє і смерть» [6, с.25].

Ліричний суб'єкт бажає бодай у думках пристати до твердого берега, його не захоплюють урагани й громовиці. Він прагне спокою і самоти:

*...тане непоборна тягота,
І спокую золотистий колос
Ростить і пестить тепла самота* [6, с.26].

Література

1. Бондаренко Ю. Національна парадигма українського екзистенціалізму // Слово і час. – 2003. – № 6. – С. 64-69.
2. Васишин І. Віртуальний світ українського екзистенціалізму // Слово і час. – 2005. – №6. – С. 70-75.
3. Гординський С. До історії видання першої збірки Михайла Ореста «Луни літ» (Матеріали і спогади) // Гординський С. На переломі епох. Літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади. – Львів: Світ, 2004. – С. 214- 220.
4. Єфремов С. Поезія самотності // Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1993. – С.210-215.
5. Кошелівець І. Подвійний портрет з постскриптомом (Михайло Орест і Володимир Державин) // Березіль. – 1993. – № 3-4. – С.20-27.
6. Орест М. Держава слова: Вірші та переклади. – К.: Основи, 1995. – 526 с.
7. Пахаренко В. Биття об стіну буття. Екзистенціалізм: спроба найзагальнішого огляду // Українська мова та література. – 2006. – Ч.32. – С.3-16.
8. Соловей Е. Українська філософська лірика. – К.: Юніверс, 1999. – 368 с.
9. Тютчев Ф. Цицерон // Сочинение: В 2-т. – Москва: Правда, 1980. – Т.1. – С.62.
10. Цит. За: Заславський І. «Мислі й чуття небуденні...» (Поезія Михайла Ореста) // Слово і час. – 1996. – № 11-12. – С. 13-17.
11. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.

Козак Марія Юріївна – кандидат філол. наук, доцент кафедри української літератури УжНУ.

Епітет «тепла» вказує, що це радісна космічна самота, яка окрилює, а не обтяжує.

І.Кошелівець зазначає: «...Орест був типовим самітником. Призвичаювався до одного місця, де жив, і весь світ, що простягався за дуже обмеженим тереном щоденних виходів з хати, здавався йому чужим, мабуть, ворожим і небезпечним. ... Орест ревно охороняв свій замкнений духовний світ, нікого до нього не впускаючи...» [5, с.23].

У ранніх творах М. Ореста переважає романтичне світовідчуття з тяжінням до символізму. Але у вірші «Тестамент» він чи не вперше позиціонує себе як неокласика. Неквапливий плін розповіді, акцентація на вічних життєвих цінностях, залюбленість у самоту, яка, крім трагізму, передбачає і радість творення, радість буття, – все це домінуючі настрої поезії митця.

Своєрідним заповітом, що продовжує традиції неокласиків, звучать його слова:

*Оподаль від людей, злочинства і пороку
Плекай душевний мир і тишину глибоку –
І чисті помисли, посталі в тишині,
Надійно проростуть у нетутешні дні.
В самотній келії впивай, читцю смиренний,
Науку мудрих книг – і легкокрилий геній
Тебе навідає...* [6, с.44].

М. Орест підкреслює, що митець має творити для вічності, а не для неспокійної, дисгармонійної сучасності.

Збірки «Луни літ» та «Душа і доля» написані в драматичний період життя М. Ореста і в повній мірі відбивають трагічне світовідчуття митця, котрий волею обставин був закинтий у простір несвободи та чужини. Вони виразно ілюструють еволюцію творчості поета, його потяг до гармонії краси, повноти буття. У хвилини просвітління й умиротвореності у поезії М. Ореста з'являється образ тихосайних і праведних днів. Серце і душа перебуває в єдиній вселенській гармонії зі світом природи.